

İS TAN BUL

şehir ve medeniyet

KLASİK

15. Kitap

ŞEHİR

Osmanlı Şehri 1

İstanbul: Şehir ve Medeniyet

Hazırlayan Şevket Kamil Akar

ISBN 975-8740-19-9

Birinci Basım Ekim 2004

Yayın Hazırlık Mustafa Demiray

Tasarım/Kapak Salih Pulcu

Baskı Cilt Kurtiş Matbaacılık

KLASİK

Millet Cad. Gülsen Ap. 19/9 34300 Aksaray / İstanbul

Tel **0212. 589 15 76** Faks **0212. 589 15 48**

klasik@klasikyayinlari.com

www.klasikyayinlari.com

ÖNSÖZ

İstanbul'un fethinin 550. yıldönümü münasebetiyle ülkemizde çok sayıda anma ve kutlama programları yapıldı. Bilim ve Sanat Vakfı, 6-8 Haziran 2003 tarihleri arasında gerçekleştirdiği "1453'ten 2053'e İstanbul: Şehir ve Medeniyet" sempozyumunda farklı bir yaklaşım ortaya koyup, Fetih ve İstanbul'u medeniyet bağlamında inceledi.

Sempozyumda üç anahtar kelime/kavram öne çıktı: Fetih, şehir ve medeniyet. On bir farklı oturumda, otuz iki tebliğ sunuldu. Elinizdeki kitap bu sempozyumda sunulan tebliğlerden oluştu. Tebliğ metinleri yeniden değerlendirildi, kitap formuna uygun hale getirilerek basımı gerçekleştirildi. Tebliğlerin çözüm, redaksiyon, tashih aşamalarında katkı sağlayan genç arkadaşlarımıza şükran borçluyuz. Emeklerini göz ardı edemeyeceğimiz Klasik yönetici ve çalışanlarına da müteşekkirimiz.

Bu sempozyum ve kitabın, daha nitelikli çabalara başlangıç olmasını diliyorum.

Şevket Kamil AKAR

Vefa, Ekim 2004

İÇİNDEKİLER

Şehir ve Medeniyet

Fetih ve Medeniyet	
Ahmet Davutoğlu	15
Bizans'ın Son Günlerinde İstanbul	
Semavi Eyice	29
Fetih Nice Kapılar Açar	
Turgut Cansever	35
Hilafet Merkezi Olarak	
İstanbul'a Dair Birkaç Not	
İsmail Kara	41
İstanbul'da Birlikte Yaşamının	
Hukukî Temeli (1453-1856)	
Macit Kenanođlu	55

Şehir ve Mimarî

Kuruluşu, Gelişmesi ve Dertleriyle İstanbul	
Oktay Aslanapa	77
XIX. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'u	
Selçuk Mülayim	81
İmparatorluktan Cumhuriyet'e: İstanbul ve	
Ankara'da Mimarlığın Kısa Öyküsü (1900-1950)	
Z. Kenan Bilici	97

Şehir ve İnanç

Vefa Tekkesi ve Osmanlı'da	
Devlet-Tekke-Medrese İlişkileri	
Reşat Öngören	109
İstanbul'un Unutulmuş Bir Semti: Vefa	
Süleyman Faruk Göncüođlu	121
Ebü'l-Vefâ Külliyesi	
Aziz Dođanay	147

Şehir ve Bilgi

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İstanbul'da İlim ve Kültür Hayatı	
Abdullah Uçman	173
Darülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne	
Ali Arslan	187
İstanbul Kütüphanelerinin Teşekkül Tarihi: Fatih Dönemi İstanbul Kütüphaneleri ve Kütüphanecilik Alanındaki Gelişmeler	
İsmail E. Erünsal	205
Fatih Sultan Mehmet (Avnî)'in Şiirinde Hükümdârâne Duygular	
Muhammed Nur Doğan	215
Cumhuriyet Dönemi İstanbul'unda İlim ve Kültür Hayatı	
Beşir Ayvazoğlu	227

Şehir ve İnsan

Fatih Döneminde İstanbul'da İmar Faaliyetleri ve Mahalle Yerleşimi Hakkında	
Mahmut Ak	235
İstanbul'un Şehir Görevlileri	
Mehmet İpşirli	247
İstanbul ve Yerel Demokrasi Geleneği	
Bilal Eryılmaz	255
XIX. Yüzyıl İstanbul'unda Gündelik Hayattan Kesitler	
Erbay Arıkboğa	273
İstanbul Hayatında Kadınlar	
Fatma Şensoy	283
İstanbul'un İlaşesi	
Tevfik Güran	319
İstanbul Vakıfları	
Adnan Ertem	327

Şehir ve Ekonomi

Ekonomik Perspektiften İstanbul: Bölgeden ve Tarihten Kopmayan Bir Dünya Şehri	
M. İbrahim Turhan	337
Dersaadet Tahvilat Borsası'nda Finansal İşlemler	
Celali Yılmaz	361
Küreselleşen Dünyada “Bir Finans Merkezi” Olarak İstanbul	
Adnan Büyükdeniz	375
Avrupa Birliği ve İstanbul	
Armağan Çakır	381
Küreselleşme ve İstanbul	
Hakan Altıntaş	403
Bir Lojistik Merkez Olarak İstanbul	
Süleyman Beşli	429

İstanbul

Fetih ve Medeniyet

AHMET DAVUTOĞLU*

Fetih, şehir ve medeniyet. Her şeyden önce bu üç mefhum hakkında zihnî bir arınmaya ihtiyacımız var sanki.

Şehir tarihçiliği etrafında yapılan çalışmalara baktığımızda hep belli unsurlar ağırlık taşıyor: Nüfus yoğunluğu, iş bölümü, teknolojik yoğunlaşma ve gelişme. Bu kriterlerden her biri, şehri nesneleştiren bir bakış açısı ve öylesine bir tarih anlayışı ile beslenmiştir ki, New York'un, Londra'nın hep çok büyük şehirler olageldiklerini ve örneğin, nüfus kriterini ele aldığımızda geçmiş şehirlere göre muazzam bir yapı arz ettiklerini bize düşündürmektedir. Ama New York'un 1700 yılındaki nüfusu sadece 390 kişi idi. M.Ö. 6. yüzyılda Ninova'nın nüfusu, takriben 120 bin idi. Babil şehrinin nüfusu 80 bin idi. M.S. 10 yüzyılda Bağdat'ın nüfusunun takriben 500 bin civarında olduğunu iddia edenler var ama genellikle 1 milyona yakın bir nüfusu barındırdığı kabul edilir.

Re-Orient'ın yazarı A. G. Frank, Paul Bairoch'un *Victoires et déboires, Histoire économique et sociale du monde du XVIe siècle à nos jours* isimli çalışmasına dayanarak, 16. yüzyılda dünyanın en büyük şehirleri sıralamasında İstanbul'un 700 bin nüfusuyla birinci sırada olduğunu yazmaktadır. Pekin aynı dönemde dünyanın ikinci büyük şehri iken, Kahire 450 bin nüfusu ile üçüncü sırada yer alıyordu. Paris'in nüfusu ise sadece 125 bin civarındaydı.

Şimdi şehir konusunu, bu nüfus, teknolojik paylaşım ve iş bölümü gibi nicel kriterlerin ötesinde bir soru ile açmaya çalışalım: Şehir tarihte nesne midir yoksa özne midir? İnsanoğlu tarafından şekillendirildiği zaviyesinden bakıldığında nesnedir. Fakat sanki kolektif bir vicdan, kolektif bir bilinç, kolektif bir akıl; bir şehri, o şehirde yaşayan insanlardan bağımsız olarak, tarihin itici gücü haline getirir. Bu açıdan da bakıldığında, şehir aslından tarihte bir aktördür, bir öznedir.

İstanbul

Kuruluşu, Gelişmesi ve Dertleriyle İstanbul

OKTAY ASLANAPA*

İstanbul üzerinde düşünürken Fetih'ten sonra Türk İstanbul'un, dünyanın en güzel şehrinin nasıl kurulduğu ve geliştiğini, Osmanlı Devleti'nin şehircilik ve sanat anlayışını göz önüne getirmemek mümkün değildir. Kuruluşun esası külliyelerle başlamış, bunlar yapıldıkları semtlere de adlarını vermişlerdir. Fatih Külliyesi, Eyüp Sultan, Şeyh Vefa, Rumeli Hisarı Topkapı Sarayı ile bedesten, çarşı gibi Fatih'in kendi yaptırdığı eserler yanında vezirleri Mahmud Paşa, Rum Mehmed Paşa ve diğerleri tarafından yaptırılan eserler başta gelir. Fetih'ten sora oğlu II. Sultan Bâyezid, külliyesi ile kendi mahallesini geliştirmiştir. Bâyezid Camii'nin tamamlandığı 911 [1505] tarihinden hemen dört yıl sonra, 915 [1509]'te, "Küçük kıyamet" denilen ve 45 gün süren çok şiddetli depremden İstanbul'da 109 cami ve mescid 1070 ev harap olmuş 5000'den fazla insan ölmüştür. Bu arada İstanbul surları ve Fatih Camii de zarar görmüş, Bâyezid Camii'nin kubbesi yıkılmış, medrese enkaz haline gelmiştir. İstanbul'da zarar görmeyen bina kalmamış ve Padişah, saray bahçesinde bina edilen bir "çatma ev"de oturmak zorunda kalmıştır. Fakat hemen depremden sonra, bütün İstanbul yeniden imar edilmiş, Anadolu'dan 3700, Rumeli'den 2900 işçi, ayrıca 3000 kadar mimar ve dülger getirilip, askerden de yardım görülerek 65 gün içerisinde tamirler bitirilmiştir. İki ay içerisinde bu işlerin yapılması, imar bakımından nasıl bir enerji ve dinamizm ile yol alındığını gösterebilir.

Daha sonra Sultan Selim, Şehzâde, Süleymaniye, Sultanahmet külliye-leri, yeni semtlere adlarını vererek gelişmeye katılmış, Yeni Camii, Nur-u Osmaniye, Lâleli külliye-leri ve diğer eserlerle devam etmiştir. En güç şartlar altında ve savaşlar devam ederken bile imar işlerinde uzun bir duraklama olmamıştır.

XVIII. yüzyıl ortalarında, deprem nedeniyle 26 m. çapındaki kubbesi yıkılmış olan Fatih Camii, III. Mustafa tarafından 1771'de klasik üsluba uygun şekilde dört yarım kubbeli plana göre yeniden yaptırılmış, revaklı şadırvan avlusunun tamamı, tâk kapı, mihrab ve birinci şerefeye kadar minareler, Fatih'in yapıları olarak yerinde kalmıştır.

Zamanla külliyelerin çevre duvarları kaldırılmış, birçok binaları yıkılmış, asıl camilerinin de yeterli bakım ve onarımı yapılamamıştır. Bâyezid meydanının acıklı hali de 25 yıldan beri çaresizlik içinde bırakılmıştır. Buna karşılık, tek bir Bizans eserine dokunulmadığı gibi, yıkılan Türk eserleri altından bunların kalıntıları meydana çıkarılmış, Saraçhanebaşı'nda kazısı yapılan Bizans kilisesinin yeri delik deşik bırakılarak bütün saha kapatılmış çöplük ve esrarkeş yuvası olmuştur.

Boğaziçi'nin Anadolu ve Rumeli kıyıları tabiata uygun olarak manzarayı en ideal şekilde zenginleştiren yalılarla canlandırılmıştı. Fakat bu eş bulunmaz güzellikteki eserler birer ikişer yanıp yıkılarak yerlerini kanser yarası gibi saran çirkin beton yığınlarına bırakmışlardır. Bu arada korular ve yeşillikler de yok edilmiştir.

Eski güzellik ve manalarını kaybetmemekle beraber, XIX. yüzyıl ortaları, büyük sarayların çok büyük masraflarla yapılmaya başlandığı bir devirdir. Bunlardan Çırağan Sarayı tamamlanmış (1864-1871), fakat kırkıncı yılını doldurmadan 20 Ocak 1910'da Meclis-i Mebûsân salonunun üstünde bahçeye bakan çatı katında kalorifer bacası tutuşmuş ve şiddetli bir lodos tesiri nedeniyle söndürülemediği ve beş saat içinde milyonlarca altın harcanarak yapılan büyük saray hemen hemen tamamen yanmış, yalnız dış duvarlar ve kapılar ayakta kalmıştır. 14 Kasım 1909'da Çırağan Sarayı Meclis-i Mebûsân'a ayrılınca gerekli hazırlıklar yapılmış, Yıldız Sarayı'ndan paha biçilmez değerli antika eşyalar, Sultan Abdülhamid'in içinde Rembrant ve Aivazovski'nin eserleri de bulunan tablo koleksiyonu ve V. Sultan Murad'ın özel kütüphanesi, gizli vesikalar, ilk Meclis-i Mebûsân zabıtları hep yanmış, yok olmuştur.

Son günlerde tamirleri tamamlanan iki sarayın ziyarete açılması bir parça teselli sağlamıştır.

Bunlardan biri Küçükso Kasrı'dır. XVIII. yüzyıl ortasında, I. Sultan Mahmud'un sadrazamı Divitdar Mehmed Paşanın Göksu Deresi kıyısında geniş bir arazide padişah için yaptırdığı ahşap kasrı yıktıran Sultan Abdülmecid, 1856'da yeniden bodrum üzerinde iki katlı, her katta sofaya açılan birer hol ve dörder odadan ibaret küçük bir mermer kasrı yaptırdı.

mıştır. Cephesi ağır kabartma süslerle yüklenmiş olan bu kasırda Sultan Abdülaziz 1862'de Gal Prensi VII. Edward'a bir ziyafet vermiştir.

Beylerbeyi Sarayı da buradaki eski ahşap sarayın 1851'de Sultan Abdülmecid ve valide sultanın içinde oldukları bir zamanda yanması üzerine yıllarca boş kalmış, sonra Sultan Abdülaziz yıktırıp yerine mermerden bir saray yaptırmıştır. Bu saray, 21 Nisan 1864'te tamamlanmıştır. Sultan Abdülaziz bundan tam bir yıl sonra 21 Nisan 1865'te saraya taşınmıştır. Saray, içten ve dıştan çok süslü olup, bodrum üzerinde iki kat halinde yükselir. 6 büyük salonu, 24 büyük odası vardır. Yazlık saray, yalı köşkleri, mermer köşk, hamam, mutfak gibi ek binalar, bahçe tarafından Serdab Köşkü ve Sarı Köşk'ten meydana gelen saray, yol tüneli ile iki küçük deniz köşkü, tam kıyıda, iki tarafta yer alır.

Saray, çoğu üzücü olan birçok hatırayı içinde saklamaktadır. Sultan Abdülaziz'in Paris ziyaretini iade için, III. Napolyon'un eşi İmparatoriçe Eugénie 1 Ekim 1869'da İstanbul'a geldiğinde Beylerbeyi Sarayında misafir edilmiştir. Şıklığı ve güzelliği ile etrafını teshir eden Eugénie'nin bahçeye bakan odası Mavi Salon, Büyük Salon denilen kabul salonu üzerinde idi. Yanındaki mermer kurnalı, muslukları gümüşten, kadife perdeli hamam, banyo dairesi olmuştur. 1853'te Eugénie ile evlenen III. Napolyon, onun İstanbul ziyaretinden bir yıl sonra Prusya'ya karşı düşüncesiz bir savaş açmış, 1 Eylül 1870'te Sedan'da mağlup ve teslim olmuş, Millet Meclisi kendisini azletmiştir. Almanya'daki esaretinden sonra İngiltere'ye giden III. Napolyon 1873'te orada ölmüştür. Böylece İstanbul dönüşü Eugénie, acı bir sonla karşılaşmıştır.

Grandük Nikola Nikolayeviç 1877'de Mavi Salonda misafir edilmiştir. Fakat felaketli 93 harbi [1877/1878] de bu zamanda patlak vermiş, Rus orduları Yeşilköy'e kadar İstanbul'a yaklaşmıştır. Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı ve Rus kurmay subayları için Mavi Salon'da bir resmî kabul tertip edilmiş, Sultan Abdülhamid Han ile Grandük Nikola da bu kabulde hazır bulunmuşlardır. Bu çok acı hatırayı canlandıran 20 Nisan 1878 tarihli bir gravür vardır. Daha sonra Avusturya-Macaristan İmparatoru Kayzer Franz Josef, Karadağ Kralı Nikola ve İran'ın Kaçar hanedanından Şahı Nasreddin, bu sarayda misafir edilmiştir. 28 Mayıs 1910'da Sultan Reşad, burada mebuslara büyük bir ziyafet vermiştir. 1909'da tahttan indirildikten sonra Selânik'te Alatini Köşkü'nde kalan Abdülhamid, Balkan Harbi başlayınca İstanbul'a getirilerek Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirildi. Burada dünya savaşının felâketli günlerini yaşa-

yan sultan, bahçe üzerindeki küçük yatak odasında 10 Şubat 1918 günü zatürreeden ölmüş, muhteşem bir merasimle II. Sultan Mahmud Türbesi'ndeki yerinde toprağa verilmiştir.

Son olarak Atatürk'ün iki defa harem kısmında misafir kalması ile saray şeref kazanmıştır.

*** Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Emekli Öğretim Üyesi.**

istanbul

XIX. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'u

SELÇUK MÜLAYİM*

Bir dünya kenti olan İstanbul, coğrafyanın sunduğu ilginç bir su trafiğinin ortasında yer alır. Karadeniz Boğazı'nın ikiye böldüğü şehir, Avrupa yakasında Haliç ile tekrar ikiye bölünmüş olur. Buna göre üç parçadan oluşan şehir, organik bütünlüğünü denize borçlu olarak yaşamaktadır. En geniş anlamdaki Doğu-Batı ilişkileri de birbirine yaklaşan kıtalar dolayısı ile burada yüzleşmiş olur. Uzun süre "Doğunun İncisi" sıfatını üzerinde taşımış olan kent, dünya üzerinde yeni yolların kullanılması

Öteden beri Leander Kulesi adıyla yanlış bir efsaneye tanıklık ettiği anlaşılan Kız Kulesi, Bizans'tan bu yana hem gemileri kayalık yükseltiyeye karşı uyarıcı, hem de deniz trafiğini denetleyen bir işleve sahipti. Her dönemde bazı değişiklik ve onarımlarla günümüze gelen yapı, Güllhane'deki Alay Köşkü'ne benzeyen kubbesiyle şehrin önemli simgelerinden biridir.

Fetih başlayıp biten bir hadise değil; sürüp giden, hiç bitmeyen bir toplumsal/kültürel süreçtir. Bir bakıma, İstanbul'un fethi hâlâ devam etmektedir. Ve hiç sona ermeyecektir. Tarih, geçmişte olup bitmiş bir olaylar dizisi değildir. Gelecekte olmasını arzu ettiklerimize göre, geçmişin yeni baştan tanzim edilmesidir. Tarihte geçmişimizi değil, geleceğimizi ararız. Tarihle siyaset içiçedir. Tarih, siyasetin ilmi; siyaset, tarihin amelidir. Kişiler gibi, toplumların da "ilimleriyle amel" olmaları gerekir. Dolayısıyla tarihsiz siyaset uçuruma açılan kapı, siyazetsiz tarih ise boşa dönen su çarkıdır.

Fetih açıliştir; Hakikate açıliş, Adaletle açıliş. Fetih kurtuluştur; cehaletten kurtuluş, zorbalıktan kurtuluş. İki büyük fetih, Mekke'nin ve İstanbul'un fethi bize bu kurtuluşun evrensel kuşatıcılıkta olması gerektiğini hatırlatmaktadır. Bütün insanlığı kucaklamayan (bütün insanlığın kurtuluşu olmayan) bir kurtuluş, bizim de kurtuluşumuz değildir. Tarihimiz buna şahit, siyasetimiz bunu müdrük olagelmiştir.

ISBN 975-8740-19-9
9 799758 740191